

УДК 930:373.313"XIX-XX"

**ІНСТИТУЦІЙНЕ ФОРМУВАННЯ НАУКОВИХ ОСЕРЕДКІВ У ВЕРХНІЙ
НАДДНІПРЯНЩИНІ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ**

Бугор Денис

Науковий керівник: д-р і. н., доц., проф. Житков О. А.

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

м. Кропивницький, Україна

***Анотація.** Автор досліджує інституційне становлення та розвиток наукових осередків Верхньої Наддніпрянщини в кінці XIX – на початку XX століття, акцентуючи увагу на діяльності таких організацій. Описано, як наукові товариства стали не лише центрами досліджень, але й важливими соціально-культурними інституціями, які сприяли популяризації наукових знань та залученню широких верств населення до наукової діяльності. У статті детально розглянуто міждисциплінарні підходи, які застосовувалися для вирішення складних наукових проблем, таких як профілактика інфекційних захворювань та підвищення врожайності сільськогосподарських культур.*

Наукові товариства використовували методи інтеграції локальних досліджень із європейськими досягненнями, що дозволило підвищити рівень української науки та забезпечити її відповідність світовим стандартам. З цього приводу в статті вказується на важливість міжнародної співпраці, участі в конференціях і публікацій у закордонних виданнях, які сприяли обміну інноваційними ідеями та зміцненню наукового іміджу України. У роботі підкреслено, що взаємодія між ученими різних галузей науки (медицини, біології, хімії) дала можливість створювати нові методи діагностики та лікування хвороб, що мало важливе значення для здоров'я населення і зниження рівня захворюваності.

Особливу увагу приділено ролі жінок у наукових товариствах, які, незважаючи на труднощі, активно долучалися до досліджень та сприяли розширенню наукової сфери. Описано культурно-просвітницькі ініціативи, зокрема організацію публічних лекцій, які сприяли підвищенню рівня освіченості населення та формуванню позитивного ставлення до науки. Зазначено значення освітніх програм, що дозволяли готувати нові покоління дослідників і популяризувати науковий підхід до розв'язання соціальних і економічних проблем.

Стаття висвітлює значущість міждисциплінарного підходу, що дозволяв ефективно адаптувати європейські наукові практики до місцевих умов, забезпечуючи інтеграцію науки в суспільне життя. Автори акцентують на впровадженні польових досліджень як одного з методів, який дозволяв отримати практично значущі результати для розвитку сільського

господарства і медицини. Аналіз діяльності товариств свідчить про те, що вони стали основою для створення наукових шкіл та забезпечення спадкоємності дослідницьких методів.

У висновках зазначено, що наукові товариства Верхньої Наддніпряниці зробили вагомий внесок у формування наукових і культурних традицій, заклали підвалини для подальшого розвитку науки в Україні та створили умови для інтеграції наукових знань у світову наукову спільноту. Їхня спадщина залишається важливою для сучасних наукових ініціатив і формування науково-освітньої політики, що базується на історичному досвіді та інноваційних підходах.

Ключові слова: Наукові товариства, Верхня Наддніпрянина, інституційне становлення, наука, міждисциплінарний підхід, профілактика захворювань, просвітницька діяльність, міжнародне співробітництво, освітні програми, громадське здоров'я, соціально-культурний розвиток, жінки в науці, європейські практики, наукова спадщина, інноваційні підходи, наукові дослідження, інтелектуальний потенціал.

INSTITUTIONAL FORMATION OF SCIENTIFIC CENTERS IN THE UPPER DNIEPER REGION AT THE END OF THE 19TH AND THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES

Buhor Denys

Scientific Supervisor: D.Sc. (Hist.), Assoc. Prof., Prof. Zhitkov O. A.

*Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University,
Kropyvnytsky, Ukraine*

***Annotation.** Author investigates the institutional formation and development of scientific centers in the Dnieper region at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, emphasizing the activities of such organizations. It describes how scientific societies became not only centers of research but also significant socio-cultural institutions that facilitated the popularization of scientific knowledge and involved broad segments of the population in scientific activities. The article examines in detail the interdisciplinary approaches used to solve complex scientific problems, such as the prevention of infectious diseases and the enhancement of agricultural productivity.*

The scientific societies employed methods that integrated local research with European advancements, which allowed the elevation of Ukrainian science to meet international standards. The article highlights the importance of international cooperation, participation in conferences, and publications in foreign journals that contributed to the exchange of innovative ideas and strengthened Ukraine's scientific reputation. It underscores that collaboration among scholars from various fields (medicine, biology, chemistry) enabled the development of new diagnostic and treatment methods, which were critical for public health and reducing disease prevalence.

Particular attention is given to the role of women in these scientific societies, who, despite challenges, actively participated in research and contributed to the expansion of the scientific domain. The article describes cultural and educational initiatives, including the organization of public lectures, which increased the literacy rate and fostered a positive attitude towards science. The significance of educational programs that prepared new generations of researchers and promoted a scientific approach to solving social and economic issues is also noted.

The article highlights the importance of an interdisciplinary approach that effectively adapted European scientific practices to local conditions, facilitating the integration of science into societal life. The authors emphasize the implementation of field studies as a method that yielded practical results significant for the development of agriculture and medicine. The analysis of the activities of these societies indicates that they formed the foundation for the creation of scientific schools and ensured the continuity of research methods.

The conclusions state that the scientific societies of the Dnieper region made a substantial contribution to the formation of scientific and cultural traditions, laying the groundwork for the further development of science in Ukraine and creating conditions for the integration of scientific knowledge into the global scientific community. Their legacy remains significant for modern scientific initiatives and the formation of educational policies rooted in historical experience and innovative approaches.

Keywords: *Scientific societies, Upper Dnieper region, institutional formation, science, interdisciplinary approach, disease prevention, educational outreach, international cooperation, educational programs, public health, socio-cultural development, women in science, European practices, scientific heritage, innovative approaches, scientific research, intellectual potential.*

Постановка проблеми. На межі XIX–XX століть розвиток науки та освіти в Україні був нерозривно пов’язаний із діяльністю наукових товариств, які ставали центрами наукових досліджень і популяризації знань серед населення. Однак, їхня роль у соціально-культурному житті регіону, а також вплив на формування інтелектуального потенціалу та інтеграцію української науки у світовий науковий простір потребують детального дослідження. Вивчення діяльності наукових товариств Верхньої Наддніпрянщини дозволяє розкрити особливості інституційного становлення наукових об’єднань, а також визначити їх значення для соціального та культурного розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій. У процесі дослідження було здійснено аналіз праць, присвячених інституційному становленню та розвитку наукових

товариств в Україні, їхній ролі в популяризації науки та впливу на суспільство кінця XIX – початку XX століття [1; 3]. Вивчено публікації науковців, які досліджували діяльність товариств Верхньої Наддніпрянщини, зокрема їхній внесок у розвиток природничих наук, медичних досліджень та міждисциплінарної співпраці [2; 5]. Окрему увагу приділено аналізу міжнародного досвіду та впровадженню європейських практик, що сприяли формуванню інтелектуального потенціалу та зміцненню позицій української науки у світовій науковій спільноті [4]. Методологічну основу дослідження становлять історичний, порівняльний та міждисциплінарний підходи, що дозволили глибоко проаналізувати зв'язок між діяльністю наукових товариств, соціально-культурними процесами та інституційними перетвореннями. Завдяки вивченню науково-популярних публікацій, матеріалів конференцій виявлено, що наукові товариства відігравали ключову роль у формуванні нових наукових підходів, впровадженні освітніх програм і розвитку громадського здоров'я.

Мета статті. Метою статті є дослідження інституційного становлення та діяльності наукових товариств Верхньої Наддніпрянщини в кінці XIX – на початку XX століття. Зокрема, стаття має на меті визначити, як ці товариства впливали на соціально-культурні процеси, популяризували наукові знання серед населення, сприяли інтеграції української науки у світовий контекст та розвивали міждисциплінарний підхід до вирішення актуальних проблем у сфері сільського господарства, медицини та громадського здоров'я.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. Наукові товариства Верхньої Наддніпрянщини кінця XIX – початку XX століття виконували не лише функцію осередків наукових досліджень, але й відігравали значну роль у соціальних та культурних процесах. Їхня діяльність виходила за межі вузького наукового кола, залучаючи широкі верстви населення до участі у наукових заходах і сприяючи формуванню нового світогляду, що базувався на наукових знаннях і раціональному підході до вирішення суспільних питань. Забезпечення відкритості науки дозволяло популяризувати її досягнення та залучати молодь до процесу навчання та досліджень, що сприяло підвищенню

інтересу до науки та формуванню освіченого суспільства. Вони стали невід'ємною частиною процесу підвищення освіченості населення. Ця діяльність мала кілька аспектів, зокрема організацію відкритих лекцій, семінарів, видання науково-популярних журналів та участь у громадських обговореннях. Саме завдяки цим заходам науковці мали можливість донести до широких верств населення новітні наукові знання, що виходили за межі академічних кабінетів. Окрім цього, просвітницька діяльність сприяла руйнуванню бар'єрів між науковою елітою та простими громадянами, що забезпечувало доступність знань і формувало основу для подальшого розвитку інтелектуального потенціалу суспільства [3, с. 29-50].

Емпіричні дослідження впливу таких освітніх програм на соціальне життя населення виявили, що громадські лекції та публічні дискусії були важливим інструментом соціальної мобілізації та саморозвитку. Дослідники відзначають, що учасники цих заходів частіше використовували отримані знання для поліпшення якості життя, удосконалення аграрних методик, впровадження новітніх гігієнічних практик, що знижували рівень захворюваності [1, с. 320-346].

Популяризація науки стала однією з найважливіших місій наукових товариств, таких як Київське товариство дослідників природи. Організація заходів з популяризації знань дозволяла не лише долучати до наукової діяльності нових учасників, але й зміцнювати престиж науки в очах суспільства. Ці ініціативи сприяли розвитку наукового мислення серед населення та формували розуміння важливості наукового підходу до вирішення соціальних та економічних проблем [3, с. 84-89].

Відзначимо, що популяризація науки на початку ХХ століття мала свої особливості. Вона зосереджувалася на конкретних прикладних проблемах, таких як боротьба зі шкідниками в сільському господарстві або епідеміологічна профілактика. Це забезпечувало практичну значущість наукових заходів і сприяло зростанню довіри до наукових висновків серед простого населення. Крім того, такі заходи стимулювали залучення молоді до наукової діяльності,

що, своєю чергою, підтримувало безперервність наукових досліджень і забезпечувало збереження інтелектуального капіталу країни.

Важливо зазначити, що у своїй діяльності наукові товариства Верхньої Наддніпряни не обмежувалися локальними дослідженнями. Вони активно використовували європейський досвід для вдосконалення власних методик і підходів. Участь у міжнародних конференціях і співпраця з зарубіжними науковими установами дозволяли українським дослідникам засвоювати нові технології та методи, що використовувалися у Європі [3, 341]. Такі ініціативи підвищували науковий авторитет України, зміцнюючи її позиції на міжнародному рівні. Важливо, що міжнародне співробітництво не лише розширювало науковий горизонт, але й створювало передумови для обміну культурними та освітніми традиціями, що збагачувало інтелектуальний простір обох сторін. Водночас адаптація цих знань до місцевих умов дозволяла уникати сліпого копіювання та створювати методологічні підходи, які були ефективними у специфічних соціальних та економічних умовах України [4, с. 131-133].

Міжнародна співпраця сприяла підвищенню рівня української науки не лише завдяки залученню новітніх методик, але й через обмін ідеями та технологіями. Це забезпечувало багатовекторний розвиток наукових досліджень і стимулювало українських науковців до активної участі в міжнародних проєктах. Участь у таких заходах, як європейські симпозиуми та конференції, відкривала можливості для публікацій у провідних міжнародних виданнях, що підвищувало престиж української науки на світовій арені [3, 341; 5, с. 20-26].

Інституційне формування наукових осередків, таких як Київське товариство дослідників природи, відображало загальні тенденції розвитку європейської науки кінця XIX століття. Цей процес також характеризувався поступовою інтеграцією української науки у світову спільноту, що стало можливим завдяки відкритості товариства до міжнародної співпраці. Українські вчені отримували доступ до новітніх методів досліджень і сучасних технологій, що сприяло збагаченню наукових шкіл і формуванню нових підходів до досліджень. Водночас, товариства дотримувалися національної ідентичності,

адаптуючи європейські практики до локальних умов та вимог [3, с. 341-396].

Одним із ключових аспектів діяльності наукових товариств була інтеграція міждисциплінарних підходів. Співпраця між фахівцями різних галузей науки, таких як медицина, хімія, біологія та агрономія, дозволяла створювати нові методи дослідження та вирішення складних проблем [3, с. 197-219]. Наприклад, такі міждисциплінарні зусилля були надзвичайно ефективними в розробці нових методик боротьби з епідеміями, де медики та хіміки об'єднували свої знання для створення ефективних засобів профілактики та лікування [5, с. 44-47]. Саме це дало поштовх у роботі наукових товариств для впровадження інноваційних методів та технологій, що відповідали світовим стандартам. Зокрема, застосування передових лабораторних досліджень, новітніх інструментів для польових робіт та методів аналізу даних дозволило значно підвищити точність наукових досліджень [1, с. 320-323]. Впровадження новітніх технологій стало можливим завдяки налагодженню співпраці з європейськими науковими інституціями, що забезпечувало обмін досвідом і знаннями [5, с. 76-87].

Інтеграція різних галузей науки була також актуальною у сільському господарстві, де співпраця агрономів і біологів сприяла впровадженню новітніх методик підвищення врожайності. Такий підхід дозволяв використовувати комплексні методи аналізу та експериментів, що забезпечували більш точні та ефективні результати [1, с. 333-336]. Це підтверджує, що міждисциплінарність була не лише нововведенням, а важливою частиною наукового процесу, яка закладала основу для майбутніх досягнень.

Тому однією з найважливіших сфер діяльності наукових товариств було проведення та популяризація досліджень у галузі сільського господарства. Дослідники працювали над створенням нових підходів до обробки ґрунтів, вирощування культур та захисту рослин від шкідників і хвороб. Ці дослідження та рекомендації мали не лише академічний характер, але й практичне застосування, що сприяло зростанню продуктивності праці та забезпеченню продовольчої безпеки регіону [1, с. 420-430]. У періоди економічної нестабільності, впровадження цих підходів ставало ключовим фактором

виживання місцевих господарств і забезпечення стабільності сільськогосподарського сектору [1, с. 277-280].

Медичні товариства кінця XIX – початку XX століття стали важливими центрами наукових досліджень та практичної діяльності, спрямованої на збереження і зміцнення громадського здоров'я. Вони відігравали важливу роль у розробці нових методів профілактики та лікування інфекційних захворювань, які становили значну загрозу тогочасному суспільству [5, с. 14-20]. Особливу увагу було приділено поширенню знань про основи гігієни та профілактики захворювань серед населення, що стало актуальним у періоди епідемій, таких як холера та туберкульоз [5, с. 51-55]. Ця просвітницька діяльність, організована у формі лекцій і практичних занять, сприяла підвищенню рівня медичної обізнаності серед громадян та заклала основи громадського здоров'я, що у подальшому відбивалося на зниженні рівня захворюваності та підвищенні тривалості життя [1, с. 395-402].

Науковці, які працювали у медичних товариствах, часто вдавалися до міждисциплінарних досліджень, інтегруючи знання з біології, хімії та медицини. Такий підхід дозволяв розробляти нові методи діагностики і лікування, що в подальшому мали практичне застосування у клінічній медицині [3, с. 63-67]. Наприклад, впровадження лабораторних досліджень і польових випробувань у процесі створення нових ліків і вакцин допомогло удосконалити методи лікування та профілактики небезпечних захворювань, підвищуючи ефективність медичної допомоги [2, с. 211-218].

Жінки, які активно брали участь у діяльності наукових товариств, зробили значний внесок у розвиток науки та популяризацію знань серед населення. Попри те, що їхня участь часто залишалася менш помітною, дослідники відзначають зростаючу роль жінок у поширенні наукових ідей та реалізації просвітницьких програм. Залучення жінок до наукової діяльності забезпечувало нові перспективи та сприяло формуванню гендерного паритету у сфері освіти. Участь жінок у науковій діяльності мала не тільки соціальне, але й стратегічне значення для розвитку науки в регіоні. Жінки-дослідниці збагачували наукову

спільноту новими ідеями та підходами, які сприяли вирішенню складних наукових завдань. Особливо важливою була їхня робота в галузях медицини, біології та педагогіки, де їхні зусилля були спрямовані на поліпшення рівня здоров'я населення та підвищення рівня освіченості [3, с. 271-280]. Їхні лекції та участь у просвітницьких заходах допомагали поширювати гігієнічні та профілактичні знання, що особливо актуально в умовах поширення епідемій.

Дослідження показують, що просвітницька діяльність жінок сприяла підвищенню рівня обізнаності про основи здорового способу життя серед широких верств населення. Це, у свою чергу, сприяло зменшенню рівня захворюваності та поліпшенню загального стану здоров'я суспільства. Жінки-науковці також відігравали значну роль у вихованні нового покоління вчених і освітян, використовуючи сучасні методики навчання та передаючи свої знання молоді [5, с. 73-75; 3, с. 268-284].

Спадщина наукових товариств Верхньої Наддніпрянщини продовжує мати значення для сучасних наукових і освітніх ініціатив в Україні. Вони стали моделлю для організації наукових об'єднань, що поєднують дослідницьку та просвітницьку діяльність, орієнтовану на суспільні потреби. Сьогоднішні наукові інституції наслідують міждисциплінарний підхід, розроблений у той період, а також використовують досвід міжнародної співпраці та обміну знаннями [3, 341].

Завдяки зусиллям наукових товариств було закладено основи наукової культури, орієнтованої на практичне застосування знань і підтримку освітніх ініціатив. Роль наукових товариств як платформ для обміну ідеями та створення наукових шкіл підкреслює їх значущість у формуванні сучасної наукової політики. Важливим є також їхній внесок у формування позитивного ставлення до науки в суспільстві, що забезпечує стійкий розвиток науково-дослідних інституцій.

Висновок. Отже, наукові товариства Верхньої Наддніпрянщини кінця XIX – початку XX ст. відіграли ключову роль у формуванні наукової, соціальної та культурної бази для розвитку українського суспільства. Їхня діяльність

охоплювала широке коло аспектів, від популяризації науки до міжнародної співпраці, та сприяла підвищенню загального рівня обізнаності та освіченості населення. Інституційне становлення наукових товариств було не лише засобом організації наукових досліджень, але й інструментом створення суспільної довіри до науки.

Наукові товариства забезпечили збереження та передачу знань, розвиток міждисциплінарного підходу та підтримку молодих науковців, що формує спадкоємність у науковому процесі. Вони також створили умови для адаптації європейського досвіду в місцевих умовах, що підвищило конкурентоспроможність української науки. Їхній внесок у розвиток науки, освіти та культури є значущим для подальшого розвитку науки в Україні та сприяє інтеграції українських наукових ініціатив у світовий науковий простір.

Список літератури

1. Демуз І. О. Наукові товариства на теренах України XIX – початку XX ст.: полілог учених і епох. Переяслав-Хмельницький, 2014. 682 с.
2. Куйбіда В. В. Розвиток природознавства на теренах України в XVII – на початку XXI ст.: витоки, еволюція народної і наукової термінології. Переяслав-Хмельницький, 2012. 447 с.
3. Левченко І. М. Природничі та медичні товариства на теренах України в другій половині XIX – на початку XX ст.: наукові, просвітницькі та світоглядні засади діяльності. Дисертація. Переяслав-Хмельницький, 2018. 523 с.
4. Руда С. П. Творче єднання професорів-природничників та медиків Київського університету під егідою фізико-медичного товариства. Київ. Київський мистецький інститут художнього моделювання та дизайну, 2009. С. 127-134.
5. Самойленко Н. І. Наукові товариства лікарів на терені України (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. Переяслав-Хмельницький, 2012.

Відомості про автора:

Бугор Денис Юрійович – аспірант кафедри історії України та всесвітньої історії Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, тел. +38095 384 52 51, e-mail: denisbygor25@gmail.com